

«ПЕРАМОГА ЎЖО ВІДНА...»

Дзённікавыя запісы: фронт, шпіталь, школьная праца, БДУ

1941 год

22 чэрвеня 1941 г.

Быў халодны чэрвеньскі дзень. Сонца то выплывала, то зноў хава-лася за белыя воблакі.

Я ўстаў у сем гадзін раніцы і сабраўся ў лес загараць і рыхтаваць наступны экзамен (гісторыя СССР). Перапоўненыя трамваі накіроўваліся ў загарадны парк. Мінчане цэлымі сем'ямі накіроўваліся ў парк. Быў выхадны дзень. Я адпукаў ёмкае месца і распалажыўся. Лес шумеў ад халоднага паўночна-ўсходняга ветру і агалошваўся песнямі моладзі. Моладзь ішла атрадамі па лесе. Сяды-тады праходзілі звонячымі чырвонаармейцы з вінтоўкамі наперавес у поўнай баявой гатоўнасці. Па загаду лейтэнанта да мяне падбег чырвонаармеец і папрасіў даку-менты. Я здзіўлена паказаў яму свой пашпарт. Чырвонаармеец злічыў фотакартку з тварам і вярнуў пашпарт.

Штось не чыталася. Я вымушаны быў пакінуць лес і ехаць назад. На трамвайнай астанойцы сабралася некалькі вагонаў і яны не рухаліся. У прыкладным вагоне я спаткаў Сазоніка. Ён мне расказаў, што быў на дапрызыўным зборы і што рабілі паход у бок парка.

Мы прайшлі некалькі астановак і затым селі на падышоўшы трам-вай. Я злез каля бібліятэкі з намерам убачыць каго з сваіх студэнтаў. У бібліятэцы знайшоў толькі трох чытачоў. Мяне здзівіла гэта, заўсёды тут былі запоўнены ўсе сталы і кабінеты.

На вуліцы Карла Маркса стаяла міліцыя. Загудзела сірэна, абвя-шчаючая трывогу. Усе беглі па вуліцы, абмінаючы міліцыянераў, якія заганялі ў пад'езды. Так ледзь дабраўся да ўніверсітэта. На сроднях

стаяла некалькі чалавек і сярод іх наш выкладчык гісторыі Шабуня¹ з процівагазам. На лаўцы я ўбачыў Вальштэйна².

— Як вам гэта падабаецца? — запытаў ён мяне.

— Звычайна,— адказваю я,— патрэбна рыхтаваць насельніцтва.

— Як рыхтаваць? Вы нічога не знаеце? Вайна!

Я адчуваў сябе, як зваліўшыся з месяца. Вальштэйн расказаў мне аб прамове т. Молатава³ па радыё аб распачаўшайся вайне.

У 4 гадз[іны] раніцы без абвешчэння вайны нямецкія самалёты бамбардзіравалі Севастопаль, Жытомір, Кіеў, Каўнас і інш. населеныя пункты і аэрадромы. Нямецкія войскі перайшлі граніцу ад Балтыйска-га да Чорнага мора. Чырвонай Арміі дадзены загад адкінуць праціўніка з тэрыторыі СССР. На вуліцах Мінска ажыўленне. Радыё некалькі разоў перадавала прамову т. Молатава да насельніцтва. А 12 г. ночы перадалі першую зводку Галоўнага камандавання Чырвонай Арміі. Вось яна:

«Зводка Галоўнага камандавання Чырвонай Арміі за 22 чэрв. 1941 г.

З досвіткам 22 чэрвеня 1941 г. рэгулярныя войскі германскай арміі атакавалі нашы пагранічныя часці на фронце ад Балтыйскага да Чор-нага мора і на працягу першай паловы дня стрымліваліся імі. З другой паловы дня германскія войскі сустрэліся з перадавымі часцямі палявых войск Чырвонай Арміі. Пасля жорсткіх баёў праціўнік быў адбіты з вялікімі стратамі. Толькі ў Гродзенскім і Краснынапольскім напрамках праціўніку ўдалося дасягнуць нязначных тактычных поспехаў і заняць мястэчкі Кальварыя, Стаянуў і Цэхановец, першыя два ў 15 км і апош-ні ў 10 км ад граніцы.

¹ Шабуня Канстанцін Іванавіч (1912—1984) — беларускі гісторык, член-карэ-спандэнт АН БССР, доктар гістарычных навук, у 1940—1941 гг. выкладчык БДУ. Удзельнік Вялікай Айчыннай вайны.

² Вальштэйн — студэнт фізмата, сусед М. Лобана па пакоі ў інтэрнаце па вул. Няміга, 21.

³ Гаворка пра гістарычнае выступленне народнага камісара замежных спраў СССР, намесніка старшыні Саўнаркама СССР Молатава Вячаслава Міхайлавіча (1890—1986), у якім ён афіцыйна паведаміў аб нападзе фашысцкай Германіі на Са-вецкі Саюз і аб'явіў аб пачатку Айчыннай вайны.

Авіяцыя праціўніка атакавала рад нашых аэрадромаў і населеных пунктаў, але ўсюды сустрэла рашучы адпор нашых знішчальнікаў і зенітнай артылерыі, наносіўшых вялікія страты праціўніку. Намі збіта 65 самалётаў праціўніка».

* * *

Па ўсёй краіне прайшла хваля абурэння. Па радыё выступаюць працоўныя людзі з гарачымі патрыятычнымі прамовамі і заклікамі да ўсяго насельніцтва.

23 чэрвеня 1941 г.

Дзень пачаўся сігналам ВТ¹. Мы саскочылі з коек і хутка апрапуліся. Праз некалькі хвілін пачуліся стрэлы з зенітак. Мы выбеглі да расчыненага акна. Скрозь шэрань досвітку відны былі ўспышкі шэрага дыму (баранкі)².

У 6 гадзін раніцы перадавалі апошнія паведамленні з Масквы. Увесь час праводзім у інтэрнаце, зрэдку пасля адбою выбягаючы ў горад. На койцы ляжыць Вальштэйн і курыць. Ён да тапшматы надае сваімі перапытваннямі і скептыцызмам. Трывогі настолькі частыя і працяглыя, што не перачакаць іх. Я і Шкраба³ рашылі збегаць ва ўніверсітэт. Ва ўніверсітэце нікога са знаёмых не было. Назад ідучы спаткалі Мітрановіч. Дзень праходзіў у бясконцых трывогах. Радыё перадае патрыятычныя прамовы.

У гадзіны 2 дня назіралі за паветраным боем над аэрадромам. Пачуліся званкі пажарных. У баку аэрадрома стаяў дым. Я, Арон і Грыша пабеглі к вакзалу: гаварылі, што каля вакзала збіты нямецкі бамбардзіроўшчык. Для вакзала нічога не было. Мы ўзбеглі на жалезны мосцік.

Агну не было відна, толькі вялікі дым стаяў лявей аэрадрома. Прыйшлося вярнуцца. Прыехаўшыя цягніком расказалі, што гараць

¹ ВТ — паветраная трывога (рус.— воздушная тревога).

² Відавочна, маюцца на ўвазе дымавыя колцы, якія з'яўляюцца ў выніку гарматнага выстралу.

³ Шкраба Рыгор Васільевіч (1919—1997) — аднакурснік М. Лобана, будучы беларускі літаратуразнавец і крытык. Далей у дзённіку аўтар яго называе Грышка.

Асіповічы, Слуцк і Пухавічы. На Савецкай вялікі аўтамабільны рух. Я назіраў, як ваенная машына падбіла адну дзесяцігадовую дзяўчынку. Збегліся людзі, яе ўзялі на рукі і панеслі ў магазін. Машына была спынена і лейтэнант міліцыі сеў ля шафэра ў кабінку і накіроўваў рукою шлях следавання. У аўтобусах і грузавіках праяжджалі бежанцы, з чамаданами і клункамі. Да нас у пад'езд таксама пад'ехала машына з бежанцамі. Гэта былі жанчыны-яўрэйкі з дзецьмі. Яны расказвалі аб жудасных бамбардзіроўках Гродна. Разнесліся слухі, што немцы ўпчэнт зруйнавалі Брэст і Гродна, разбамбілі Беласток і Вільнюс. Пад вечар разнесліся неабгрунтаваныя слухі аб узяцці Чырвонай Арміяй Бухарэста, Любліна і Кёнігсберга і што Чырвоная Армія падыходзіць да Варшавы. Кожны пачуе імкнецца апраўдаць тым, што пра гэта гаварыў які-небудзь ваенны чын.

Зводка Галоўнага камандавання Чырвонай Арміі за 23.06.41 г.

24 чэрвеня 1941 г.

У 5 гадзін раніцы прыйшлі будзіць. Хлопцы сабраліся і пайшлі на работу. У 6 гадзін праслухаў паведамленні Галоўнага камандавання. А палове 10-й я і Шкраба сабраліся ісці ў бібліятэку, каб здаць кніжкі. Мы не дайшлі і да вугла, як пачулі стрэлы зенітак. З-пад Маскоўскай вуліцы ўсталі самалёты. Кругом іх рваліся баранкі. Чутно было як свісцяць асколкі. Уперадзе прагучаў узрыў і падняўся слуп чорнага дыму. Самалёты прыйшлі над намі. Баранкі рваліся. Калі самалёты скрыліся, па вуліцы беглі людзі з клункамі, з дзецьмі на руках. Для нас спынілася балагольская фурманка. На досках ад пяску былі накіданы падушкі, клункі, пасярэдзіне сядзела маладая жанчына і крычала: «Гарыць фабрыка «Акцябр»¹, узарваны Заходні мост, гарыць Маскоўская вуліца».

Хадзілі са Шкрабам ва ўніверсітэт. Па Камсамольскай, Савецкай, Рэвалюцыйнай, Інтэрнацыянальнай, Свядлоўскай бомбавыя варонкі, вывернутыя рэльсы ў некалькіх месцах, скрозь па тратуарах бітае шкло.

¹ Швейная фабрыка ў даваенным Мінску, знаходзілася ў раёне вул. Нова-Маскоўскай (суч. Мяснікова).

Дзверы ўніверсітэта заложаны тронкам флага. Назад ідучы спаткаў Чаранка, пытаўся ці будзем здаваць гісторыю? Чудак!

У 3.30¹ бамбардзіроўка паўтарылася. На гэты раз значна слабей. Была скінута нязначная колькасць бомб! Праз колькі хвілін зноў.

Разнесліся слухі аб падазроных асобах. Стоячы ў чарзе за хлебам жанчына расказвала, што бачыла, як атрад чырвонаармейцаў абкружыў групу вайскоўцаў, сярод якіх былі жанчыны, і загадалі падняць рукі ў гару. Група вайскоўцаў была абязброена. У некалькіх з кішэні былі выцягнуты бомбы. Студэнт расказваў, што быццам ва ўніверсітэцкім бамбасховішчы таксама затрымалі падазронага. Па Савецкай вялі падазронага ў рваным кажусе.

Бамбардзіроўкі былі настолькі частыя, што працягваліся праз кожныя 3—10 хвілін. К вечару інтэрнат апусцеў. Засталося толькі некалькі чалавек. У нашай камнаце я і Вальштэйн. Ноччу я раптыў сабрацца, каб ранидай, чуць свет, ісці ў бамбасховішча ўніверсітэта. Было цёмна, святло запальваць было нельга. Я вобмацкам крыху сабраў тое-сёе і лёг спаць. Вальштэйн ужо хроп. Спаць не мог. Чуў як адыходзілі хлопцы, Глінскі з Верай. Калі пачаліся першыя стрэлы зенітак, я пабудзіў Вальштэйна і пайшоў.

25 чэрвеня 1941 г.

Ва ўніверсітэцкім гарадку я спаткаў двух мужчын, адзін з іх быў рэктар ўніверсітэта Парфен Пятровіч Савіцкі².

— Што чуваць? — запытаў Савіцкі.

Я паказаў на пажар горада.

— Што на Нямізе?

— Пакуль што цэла. Фрунзенская згарэла.

Савіцкі паказаў мне бамбасховішча. Я пастукаў і мне адчынілі ўваход у двор. На двары стаяла група студэнтаў. Некаторыя з іх былі ўзброены малакаліберкамі. Сярод іх была Ніна Казлоўская. Як я рад быў спаткацца з ёю. Я запытаў, куды накіроўваецца гэты атрад на чале

¹ Аўтар, відавочна, меў на ўвазе 15.30.

² Савіцкі Парфён Пятровіч (1904—1954) — беларускі гісторык, дзяржаўны дзеяч. Рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта з 1938-га па 1941 і з 1943-га па 1946 г.

з Шнеерсонам¹? Мне адказалі, што пойдучь лавіць парашутыстаў. Я здзіўлена пазіраў на іх.

— На парашутыстаў? З малакаліберкамі? Супраць аўтаматычнай зброі?

Аднак я быў рад прыстаць хоць да такога атраду. Я пабег знайсці Шкрабу, каб пакінуць каля яго свае рэчы і ісці з атрадам. Шкрабу не знайшоў і калі выбег на двор, атрада ўжо не было. Я запытаўся, у якім напрамку адышоў атрад. Мне няўпэўнена паказалі на Ляхаўку. Мне не хацелася разлучацца з Нінай, у якой пераз плячо быў надзеты процівагаз і санітарная сумка. Гэтым часам падышоў Вальштэйн, і мы пайшлі ў бок Магілёўскай шапшы ў надзеі нагнаць атрад. Нідзе нікога не было, вуліцы былі пустыя і толькі сяды-тады праязджалі на машынах раз'езды і спяпаліся запозненыя прахожыя. Было гадзін пяць раницы. Мы ішлі далей. Па дарозе пападаліся варонкі ад выбухаў бомб. Лю адной з іх, якраз супраць завода «Бальшавік»² ляжаў забіты мужчына, нейкі ўвесь сіні, і тварам і вопраткай. Гэта, бадай, першая ахвяра вайны, якую я ўбачыў. На пераезде чыгункі стаяў патрульны. Мы выйшлі з чарты горада. Пакуль што было спакойна, і мы маглі працягваць сваю дарогу. Мы разлічвалі выйсці з горада і паляжаць, каб пад вечар зноў вярнуцца ў горад. Па дарозе спаткалі студэнтаў. Ніхто нічога не ведаў, што трэба рабіць. Паляжалі ў кустах за горадам. К гадзінам пяці раздзяліліся. Я вырашыў ісці ў Матарова³, дзе была сям'я Івана Бранаўца, майго сябра. Я разлічваў, што я перабуду дзён колькі ў Матарове, пакуль што-небудзь праясніцца. Астатнія таварышы, што былі са мною, вярнуліся ў Мінск.

Пры ўваходзе ў Матарова мяне спаткалі Ф. Гер[асімаўна], жонка майго сябра, і М. Д. Яны былі ўплаканыя і ўбітыя горам.

¹ Шнеерсон Леў Міхайлавіч (1910—1999) — гісторык-германіст, доктар гістарычных навук, прафесар, дэкан гістарычнага факультэта БДУ, у 1938—1941 г. прарэктар па вучэбнай працы.

² Гарбарня «Бальшавік» размяшчалася ў некалькіх карпусах па вул. Лекерта (цяпер вул. Кастрычніцкая).

³ Вёска ў Пухавіцкім р-не Мінскай вобл. У 1931—1939 г. М. Лобан працаваў настаўнікам у розных сельскіх школах Пухавіцкага раёна.

26 чэрвеня 1941 г.

Я яшчэ раз зірнуў на сваю бібліятэку. Было шкада, што я не магу выкарыстаць яе. Дзень працёк у раздум'і. Спаўдня пайшоў у Пярэжыр¹. Сустрэўся з знаёмымі настаўнікамі. Усюды трывожны настрой. Г-ч² занята сваім становішчам. Што рабіць, калі тэрыторыя будзе акупіравана немцамі? Шкроб затрымлівае падазроных. Любоў Аляксееўна запрасіла да сябе і дала паабедаць. Плапчынскі³ спаў. Гур-ч прынесла талерку супу. У гадзін пяць вечара я накіраваўся ва Узляны⁴. На мосце каля Узлян чырвонаармеец з чырвоным акалышкам праверыў дакументы, і я пайшоў у мястэчка. Хату сястры Ф. Г. я не ведаў, але добра ведаў вуліцу. Сяк-так дапытаўся. Яўхім з жонкаю стаялі каля суседняга двара з мужчынамі. Я падышоў і запытаўся Смелага. Яны пазналі мяне. Я некалі заяджаў з Ванем да іх і ў Вані сустракаўся з імі. Яны завялі мяне да сябе і пачалі распросы. Пасля майго расказу расказвалі яны аб сваіх трывогах, што ў іх недалёка будаваўся аэрадром. Была сагнана вялікая колькасць заключоных і калгаснікаў на работу. Наляцеў самалёт і разagnaў усіх. Зняволеныя разбегліся. Іх два дні ўтрымлівалі, але голад прымусіў распусціць іх. Яўхім правёў мяне за ўзлянскія могілкі, даў жменю сланечніку, і мы развіталіся. Я ішоў хутка і часта пераганяў заключоных. Вось паявіўся нямецкі аэраплан. На веласіпедзе каля мяне ехаў якісь парэнь з Цытвы⁵.

— Немец,— кажу.

Ён выхапіў з кішэні бінокль. Я падбег да яго, папрасіў зірнуць. Самалёт хутка аддаляўся, я ўжо не мог разгледзець распазнавальных знакаў. У Рудзенск⁶ падыходзіў ужо змокам. З-пад састава падбег да мяне падазроны чырвонаармеец і спытаў дарогу на Міханавічы⁷. У Рудзенску я слухаў па радыё канец апошніх паведамленняў. Перада-

¹ Вёска ў Пухавіцкім р-не, дзе да паступлення ў БДУ працаваў М. Лобан.

² Магчыма, што М. Лобан успамінае сустрэчу з дырэктарам Пярэжырскай школы ў 1933—1958 гг. Васілісай Васільеўнай Гурыновіч.

³ Асоба не высветлена.

⁴ Вёска ў Пухавіцкім р-не, уваходзіць у склад Пярэжырскага сельсавета.

⁵ Цітва — вёска ў Пухавіцкім р-не, уваходзіць у склад Рудзенскага сельсавета.

⁶ Мясцечка ў Пухавіцкім р-не, на чыгуначнай лініі Мінск — Асіповічы.

⁷ Вёска ў Мінскім р-не.

валі ўказы Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР, фельетон Рыкліна¹ і інш. Было каля 11 гадзін вечара. Я пайшоў у Анятова² з мэтай знайсці ваенкамат. Для самага Анятова я спаткаў натоўп мабілізаваных. Я запытаў, дзе знаходзіцца ваенкамат³. Адзін з іх быў работнік ваенкамата. Ён расказаў, што ваенкамат збег, а ўсіх мабілізаваных распусціў па хатах. Я ў роспачы — што рабіць. Ён падказаў мне прасцейшую дарогу ісці на ўсход. Ноч была ціхая і цёплая. Ішоў адзін па лесе. Вусцішна было — столькі размоў было пра шпіёнаў і дыверсантаў. З правага боку, у лесе нешта запіікала. Я спыніўся і прыслухаўся, піпікаў перадатчык. Я не сумняваўся, я ведаў спецыфічны рытм марзянкі з курсаў радыстаў, якія я наведваў летам 1940 года ў Кіеве. Вядома, мяне ахапіў жах. Я ведаў, што такое спаткацца ноччу з дыверсантамі ў лесе. Я паскорыў крок. Хвала богу, што лес тут невялічкі і хутка ён кончыўся. У лесе патрэбна было звярнуць дзесьці ўлева, але я прапусціў і дайшоў амаль да Дукоры⁴. Па дарозе не раз налятаў нямецкі самалёт і я становіўся пад дрэва. Выходзячы з лесу, я ўбачыў вялікую ярка гарапчую зорку. Гэта была сігналізацыя дыверсанта. Хутка я пачуў шум вады і ўбачыў вадзяны млын. Было ўжо за поўнач.

27 чэрвеня 1941 г.

Я зайшоў у млын запытаць дарогу. У млыне сярод мяшкоў я адрозніў мужчын і кабет. Скрозь шум вады. Я паляжаў крыху на мяшку з [шпаніаю]. Да мяне падышлі дзве жанчыны, яны, аказваецца, самі з Матарова і гутарылі са мною, абяцалі падвезці мяне да Матарова, але я не хацеў чакаць, устаў і пайшоў. Яшчэ толькі займалася на дзень. Вялікая раса абяцала спякоту. Падыходзячы да ракі, я спаткаўся з чалавекам, селянінам суседняй вёскі, і запытаў дарогу. Ён падазрона агледзеў мяне, задаў некалькі пытанняў (куды я іду, чаго я тут хаджу,

¹ Рыклін Рыгор Яфімавіч (1884—1975) — пісьменнік-сатырык, у 1938—1948 гг. — галоўны рэдактар сатырычнага часопіса «Крокодил».

² Вёска ў Рудзенскім сельсавете Пухавіцкага р-на.

³ М. Лобан, магчыма, быў на вайсковым ўліку ў ваенкамаце па месцы працы ў Пухавіцкім р-не, таму і скіраваўся на прызыўны пункт па месцы ўліку.

⁴ Калі глядзець па карце, то М. Лобан зрабіў вялікае кола па шляху Матарова — Пярэжыр — Рудзенск — Анятова — Дукора.

хто я такі) і паказаў дарогу. Я з цяжкасцю адшукаў патрэбную сцежку і дабраўся да шапы. На шапы я сустрэўся з конным чырвонаармейцам — патрулём. Ён зло запытаў «чаго я таскаюся па начах» і адкуль я іду, ці ёсць там лясы, адкуль я праходзіў, ці спакойна ў ім, які лес, сухі ці балотны. Пасля гэтых пытанняў я запытаў, ці мне магчыма ісці. Чыр[вонаармеец] дазволіў ісці. Хутка мяне дагнала машына, аўтобус. Я на ўсякі выпадак падняў руку і аўтобус спыніўся. У аўтобусе сядзеў адзін шафёр. Ён спяшаўся ў сваю вёску за сваёй сям'ёю.

— Я адзін гаспадар над ёю,— паказаў на машыну шафёр.— Калі дастану гаручага, то схачу вешчы, жонку і дзяцей і сёння трэба выскачыць да бамбёжкі.

Праз кіламетры два ён звярнуў улева і я сышоў. Шэлег¹ і Ф[е-ня] Г[ерасімаўна] ўжо не спалі. Яны гаварылі, што ноч была вельмі трывожная, яны не маглі заснуць. Шэлег расказваў, што ён таксама назіраў сігналацыю з самалёта і зорку знізу ў раёне вёскі Матарова. Басько хвалюецца: ён член партыі. Шэлег выкінуў чарговае глупства: «Трэба сабрацца і пасаветавацца, што ж рабіць, шпіёны ж кругом ходзяць». Ліда пасмяялася з яго. Я ведаў, што ён баяўся не немцаў, а таго, што загінуць яго тысячы ў сберкасе. 23 чэрвеня ён нават падыходзіў пад Мінск з намерам забраць іх. Але ўвайсці ў горад пабаяўся. Ля плоту спланіравалі і выкапалі бамбасховішча. К гадзінам 3 я накіраваўся ў Пярэжыр, каб адтуль ісці на Слуцк да сваёй сястры Ніны. Не адышоўшы і кіламетра ад вёскі, я напаткаў мужчыну ў плашчы. Ён нехаця адказаў мне, што ідзе ў Чэрвень у ваенкамат. Я рашыў ісці з ім. Каля вёскі мы сустрэлі чатырох хлопцаў. Яны казалі, што ідуць на Пухавічы з надзеяй папасці на цягнік. Мы іх разупэўнілі, што цягнікі да Асіповіч не ходзяць і што гэта будзе дарэмная пераходка. Яны згадзіліся і пайшлі з намі на Чэрвень. Позна таго ж дня мы дайшлі да Смілавіч. Яўрэі начаваць не пусцілі. Мы вылаяліся і ўклаліся хто дзе, хто на прызбе, хто на лаўцы. Мы з чалавекам у плашчы знайшлі калгасную кантору і палеглі на лаўках.

¹ У мемуарным варыянце М. Лобан пасля прозвішча ў дужках удакладніў: «матароўскі настаўнік».

28 чэрвеня 1941 г.

Раніцай хадзілі па мястэчку, каб паслухаць радыё. Аказалася, што ў Смілавічах, акрамя бежанцаў-мінчан, нікога няма. Уся ўлада разбеглася, паўцякалі і местачковыя яўрэі. Дапрасілі ў адной сялянкі сагрэць нам чаю, выпілі па дзве шклянкі і пайшлі па чэрвеньскай дарозе. Па дарозе мы сустрэлі ўніверсітэцкіх работнікаў. Яны расказалі, што на фронце паляпшэнне, што яны вяртаюцца назад у Мінск. Кожны новы чалавек гаварыў новае, стараўся запэўніць, што гаворыць на падставе таго, што сам слухаў па радыё. Згодна гэтым чуткам, наша армія пад Варшавай, захоплены Бухарэст і ледзь не ўся Румынія, акупіравана Фінляндыя. Але разнабой у чутках пасяляў у душы недавер'е.

29-30 [чэрвеня] — 1-2-3 [ліпеня 1941 г.]

Ішлі далей, ад вёскі да вёскі. Прасілі па хатах есці. Асаблівым уменнем у гэтых адносінах выявіў сябе Міша Драко. Так ішлі па беларускіх палях і лясах. У Жорнаўках¹ пераправіліся цераз Бярэзіну. Перавёз селянін на лодцы па два чалавекі. На Бярэзіне чакалі ўбачыць вялікія ўмацаванні, аж аказалася, што там нічога няма. Леглі на беразе аддыхнуць. З кустоў, якія былі недалёка ад берага, выйшлі падпалкоўнік і маёр. Падышлі да нас. Падпалкоўнік сказаў, каб уматваліся адсюль хутчэй. Яны прайшлі ўздоўж берага, аглядаючы раку. Мы пайшлі далей.

У вёсках, куды мы заходзілі, сустракаліся з цікавымі старыкамі, з беларускімі тыпамі мудрых старцаў. Досьць прывесці, як прыклад, старыка, які расказваў нам дарогу з прэтэнзіяй рысаваць план, старыка, які сустрэўся ў лесе і скептычна адгукаўся аб Чырвонай Арміі.

К вечару 3 ліпеня мы дабраліся да пасёлка, што ў 10 км ад Магілёва. Кіламетры тры нас падвезлі на фурманках, на якіх ехалі хлопцы і дзяўчаты капаць акопы. Наляцела пяць самалётаў. Усе пасаскавалі і разбегліся ва ўсе бакі.

Фурманкі далей не пайшлі. Мы вырашылі дайсці да першага пасёлка, дзе прасіцца пераначаваць. Зайшлі ў першую хатку. Ніко-

¹ Вёска ў Асіповіцкім р-не Магілёўскай вобл.